

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A Gyulafehérvári Glosszákhoz.

E folyóirat januáriusi füzetében „A magyar irodalomtörténetírás munkája 1913-ban” c. cikkében — *yn.* referáló azt mondja, hogy a Gyulafehérvári Glosszákról azt vitattam, hogy „nem prédikáció-vázlatok, hanem valóban versek” (16. l.). Helyre kell igazítnom ez állítást e formájában, mivel esetleg megtéveszthetne valakit s itt is jeleznem kell, amit a Magyar Nyelv 1913 febr. füzetében — úgy hiszem — világosan kifejtettem, hogy e glosszák igenis prédikációkban fordulnak elő, csak hogy nem fölosztások (divisiók), hanem vezéreszmék (distinctiók), tartalmi fölsorolások „vers formájában” (ld. M. Nyv. IX. 73.). A „valóban versek” kifejezésre vonatkozólag pedig arra a körülírásomra kell hivatkoznom, hogy ezek olyan „scholasztikus versek e prédikációkban, aminők akkor gyakran fordultak elő az egyházi beszédekben” (Id. h.) s bizonyára tartalmi összefoglalásukban, vázlatukban is. Tehát csak „verses glosszák” „rímes distinctiók” az emlékezet könnyítésére (v. ö. u. o.) — s nem valódi versek, költemények, a szó szoros értelmében. De nem is csak egyszerű versus memoriales, hanem irodalmi, sőt költői elemeket is tartalmaznak.

Itt a glosszák e versfogalmát kívánom még világosabbá tenni azzal, hogy rámutatok arra, hogy pl. a Váczy-féle Magyar irodalomtörténetben (3. kiad. 51. l.), valamint a Rézbányay-féle Egyházi szónoklat egyetemes történetében (Esztergom, 1904. 137. l.) levő hasonmáson is láthatni (!) a *Jesus* nevére vonatkozó akrosztichont — ami Varjú facsimiléjében, Akad. Értesítő X. 22. hiányzik — pedig a latin verssoroknak hasonló formában való fordítását még inkább bizonyítja, s világosabbá teszi a második és harmadik glossza-csoport versfogalmát is. Alapjában azonban csak scholasztikus versek, olyan „versus memoriales” a tartalom könnyebb megtartására, aminők a középkori krónikásoknál is szoktak előfordúlni (v. ö. pl. Szt. László legendáját, Marczali: A m. tört. kútfők 35. l.) s később is pl. a Hármas kis tükörben s gyermekkorunkban a Rajcsányi-féle Magyarország történetében. Protestáns prédikációkban is fordultak elő efféle tartalmi összefoglalások versben; v. ö. a Hübner-féle Bibliai történeteket is (18—19. század). De összevethetni pl. Nyirkállói Tamás verses jogi szabályával (RMKT. I. 28) és Pesthy Gábor Meséinek tanulságaival is. Ezért is hagytam meg a „glosszák” kifejezést. Viszont „a verses glosszák” kifejezést meg azért érdemlik meg, mert csakugyan versformában, rithmussal is hangzanak: hármas, kettős, illetőleg négyes ütemmel és választékos

dictióval, szép nyelvvel és gondolatokkal, amelyenek pl. az I. glosszacsoporttal összevágó Jézus szent nevéről szóló litániában ma is előfordulnak. Átmenetet mutatnak e glosszák a numerosus prózából a rithmusos versbe s rímelésük sem áll alább, mint az egykori régi magyar énekeké.

V. ö. Hábróságben | valáknak | kegyössége
 Éléknek | öröksége . . .
 Csudálatus | mívinek | jelenetviben . . .
 Önön | tanochtványának | áruhatja . . .
 Jéruzsálem | várasának | tisztos | fogadatja.

Stb.: (Átírva.)

Van bennük a gondolatpárhuzamon kívül alliteratio is éhezőknek elégsége¹; nemzetvi népnek váduhatja (v. ö. a Pannóniai és Mátyás megválasztásáról szóló énekekkel); s rímelésük és ütemeik összevethetők ezeken kívül pl. Anonymus korábbi latin rímelésével (Felix | igitur | Hungaria, etc. Prologus, magyarul ld. Szabó K. fordítását), később meg Vásárhelyi András szintén ferencrendi szerzetesnek 1508-ból való énekevel (Angyeloknak | nagyságus | asszonya stb.), amelynek második versszakában hasonlóan van rímtelen sor,² mint a II. glossza-csoportunkban; s összevethetni a régi székely balladákkal is, amelyekben sokszor nincs még rím.³ — Hát a nyelvük? Az meg épen írói, metaphorákkal telt. (V. ö. az I. és III. gl.-cs.) Ime, tehát van vers- és irodalomtörténeti értékük is, sőt verstani tekintetben talán több, mint a Königsbergi Töredékeknek, amelyekről majd másutt szölok ilyen szempontból.

Itt még annyit — *yn.* referens megjegyzésére, hogy 'részlettanulmányom', mint említett cikkemben is éreztettem, csak mellékes eredmény abból a nagyobb nyelvi programmomból, hogy legrégibb nyelvemlékeink nyelvjárását s úgy iratásuk helyét megállapítsam és ezzel a régi magyar irodalomnak egy igen fontos kérdését, *helyrajzát* is megkezdjem, ami — gondolom — művelődés- és irodalomtörténetünk szempontjából nem kisebb jelentőségű, ha nem nagyobb, mint bármilyen szellemes krónikai rekonstrukciónk.

Ha u. i. ismerjük nyelvjárásainkat s ha tudjuk, hogy régibb emlékeink többé-kevésbé nyelvjárásai szövegek, ilyen alapon megoldhatjuk régibb irodalmunk területének kérdését, és ezzel összefüggőleg sok más vonatkozást is, amivel eddig jóformán nem foglalkoztunk. Így azt a másik igen fontos kérdést is, amelyet Galgóczy bírálata alapján referens is kiemelt (Írodt. id. h. fenn), t. i. a magyar *irodalmi nyelv* kialakulását és fejlődését is, amivel még szintén nem foglalkozott eleget nyelvészetünk sem, s amivel épen amaz alapon, a nyelvemlékek és nyelvjárások alapján szintén kell meg foglalkoznunk. Ebbe a körbe tartoznak a Kriza Vadrózsái nyelvére tett megjegyzések tőlem is. (Ethnographia 1912—3.)

A Glosszákhoz még annyit, hogy szerzőjük neve tehát ismeretlen;

¹ Új, helyesebb olvasásunk szerint, v. ö. M. Nyv. IX. 71.

² Ld. Nyelvemléktár II. Peer C., 99.

³ Tehát akár Gyulafehérvári Verseknak is mondhatjuk.

sem nem Vataikai, sem Ujtatai, sem Vathai János (V. ö. M. Nyv. IX. id. cikkem). Azóta az akrosztichon mellett a mezo- és telectichont is megpróbáltam, de az sem mutat semmi szerzői nevet. Karácsonyi János azonban a Batthyáneum II. köt. (Brassó, 1913. 31. l.) a kodexben levő oklevél-minták összeállítójának valamelyik akkori ferencendi minisztert véli, «talán épen azt a Jánost, aki 1324-ben Székesfehérvárott tartott országos gyűlést». Az oklevelek és a glosszák írása pedig egyezik. Erről a szerzőségről döntsön majd a jövő.

ERDÉLYI LAJOS.

A kuruc balladák hitelességének kérdéséhez.

I.

Míg vannak, akik szerint zseni: eredetiség, Thaly Kálmánról szinte azt mondhatnánk, hogy ő — az utánzás zsenije.

Erős ellenállóképességű egyéniség híján rendkívül fogékony volt az utánérzésre. S hogy ezt nem elfogultság mondatja velünk, avégből, hogy Thaly imitációi könnyen magyarázhatók legyenek: hivatkozunk Szász Károlynak egy kritikájára,¹ amely több, mint egy félszázadja íródott, mikor magának Thalynek is eszeágában sem volt, hogy kuruc balladákat fog utánozni. E terjedelmes és alapos kritika, aminőt manapság, sajnos, nem igen olvashatni, a *Kárpáti kúrt* második kiadásának alkalmából íródott. Itt teszi Szász a következő érdekes, sőt egyenesen meglepő kijelentéseket.

Dalai «néha ódon hangokat sok szerencsével elevenítnek föl». «Egy megható dalt, egy művészileg kezelt s még új balladaformát lát vagy hall, s anélkül, hogy egyenesen plagiátorrá válnék, annak oly erős és közvetlen befolyást enged maga fölött, hogy reminiscenciáiból maga is olyasmit teremt, ami ha külsőképen új is, de lényegileg nem új.»

Nem annak precíz körülírása ez, amit mi imitációnak nevezünk ?!

S mégis vannak, akik így érvelnek: a Thaly eredeti versei tényleg sokban hasonlítanak a gyanúba fogott kuruc költeményekhez, de egyben nagyon eltérnek: az értékükben. Ha olyanfajta volt is a tehetsége, hogy hamisíthatott, de nem volt akkora mértékű, hogy ezeket hamisíthassa. Közepes poéta létére nem alkothatott ily műremeket.

Ennek az ellenvetésnek, azt hisszük, nincs nagy ereje.

Az értékek különbségére utalás nemcsak ebben az esetben nem meggyőző, de általában sincs sok tudományos súlya. Hiszen az «érték» nem a költemények tulajdonsága, hanem az élvezőnek — a költemény által megindított, de sok egyébtől meghatározott — lelki folyamata. Hogy a Bújdosó Rákóczi igen szép, a Thaly «Ne bántsá a magyart» című kötetében pedig közepes balladák vannak, az az olvasók szubjektív érzése, csalóka, lemérhetetlen és ellenőrizhetetlen; rá tudós ne hivatkozzék.

Hiszen ha ennek az érvnek volna ereje, akkor ilyen alapon Katona

¹ Szépirodalmi Figyelő. 1860. 67—70. l. és 83—85. l.

Józseftől el lehetne vitatni a Bánk bánt. Mert kétségtelen, hogy a Lucza széke és a Bánk bán között a legtöbb olvasó ízlése szerint nagyobb értékbeli különbség van, mint Thaly némely verse és némely kuruc ballada között. Meg akkor Madách nem írhatta volna az Ember tragédiáját, mert a Civilizátor szerzőjének talentuma hogy futhatta volna egy ilyen alkotásra ?!

Mikor pedig visszautasítjuk e szempontot, utalunk rá, hogy Thalynak tagadhatatlanul volt tehetsége. Arrivé lett húsz esztendős korára. Mindenesetre több volt doctus poétánál. S ne feledjük, hogy bizonyára fejlődött is az évek sora alatt s így a húsz éves korában írt versei nem cáfolják meg annak a lehetőségét, hogy később a ma inkriminált műreket alkotta. Ha tehetségét röviden akarjuk jellemezni és értékelni, azt mondhatjuk: nem tudott stílust teremteni, de tudott — mindenféle — stílust utánozni.

II.

«Süveggel hordották, a dombot úgy rakták.»

E motívumot Thaly Riedl szerint Thierrytól vette, a három sáros-pataki tanár szerint azonban itt egy magyar népdal-motívummal van dolgunk.¹ Cáfolatul idézik egy népdal egyik sorát: «Azt a hegyet csákómban is elhor'nám.» E sor minden cáfoló erejét elveszti, mihelyt az egész strófát nézzük, ahonnan letépték. Ime:

Jaj be magas a boszniai hegytető,
Nem láthatom tőle a kis szeretőm.
Azt a hegyet csákómban is elhor'nám,
Hogyha a kis szeretőmet láthatnám.

Látnivaló, hogy a mondott sor értelme más, ha magában vesszük, mint a strófa közepén. A szerelmes szív e nagyotmondását nézhetjük bóknek, vehetjük vicznek, de mondának semmiesetre sem. Végül pedig a dal maga is, ha a benne levő helynévből szabad következtetnünk (*boszniai hegytető*), a múlt század utolsó évtizedének terméke.

III.

*«Mire a fényes nap háromszor felsütne,
Hejh! magyar lobogó lesz oda feltűzve!»*

Ehhez hasonló versszak található Thaly «Görgény első ostroma» című ifjúkori balladájában. (*Kurucvilág.*) Figyelemreméltó, hogy e vers tárgya is a kuruc korból van véve, a cím alá odairta Thaly: «Történeti év: 1708.» Itt Rabutin a görgényi kuruc zászlóra mutatva így szól:

«Sziklatornyán kuruc zászló... Hej, aki áldója! —
Két nap alatt azt a zászlót Le kell venni róla!»

Szerintünk ez nem átlagos, hanem egyéni képzelletkapcsolás és leg-

¹ A kuruc balladák hitelessége. 21—22. l.

alább is feltűnő, ha a vezér mindkét helyen a buzdítás ezer lehető kifejezése közül ép azt választja: cseréljétek ki azt a zászlót! Gyanúnk még megerősödik, mikor *Rákóczi Emlékirataiban*, ahol Esztergom bevétele igen részletesen van leírva, ily buzdító beszédről történő említést hiába keresünk. Úgy lehet, hogy a «Görgény e. o.»-ba is, mint az Eszt. megv.-be, Arany «Török Bálint»-jából került e kép.

IV.

«Hasad a szép hajnal.»

Riedl e kifejezést két különös egyezésre utalva támadja. Az egyiknek (a «Török Bálinttal» való egyeztetésnek, amely magát e versszakot teszi gyanússá) helyességét s így e passzus kétségét elismerjük, a másik egyeztetést azonban elejtjük. Riedl szerint u. i. e kifejezés Thaly «Mádéfalva szomorú nótája» című verséből való. (*Székelly kürt.*) Nem veszi észre, hogy e költemény átdolgozása egy 1764-ből származó sirámnak, amelyből Thaly több sort, köztük a szóban forgó kifejezést is, szószerint átvész.¹

E régi énekben ez áll:

«Hasad a szép hajnal
Vérbársony arannyal.»

Joggal tarthatjuk tehát a vitatott sort a XVIII. századi s akár a kuruc-kori magyarság nyelvi köztulajdonának s talán költői közhelyének, amely ellen tehát gyanú nem emelhető.

V.

«Rajta, rajta, rontsad rácok sűrű rendét.»

A «Kölesdi harc» ezen frappáns alliterációjához hasonló van Thaly «Emlékszel, pajtás, a szentgothárdi harcra?» című versében. (*Kurucvilág*):

*Rajta, rajta! Rontsuk hazánknak rontóját
Rákóczi vitézi!*

A sor első fele tehát egészen azonos s megegyeznek abban is, hogy a sor másik felében még folytatódik az alliterálás. Mivel pedig az «Emlékszel, pajtás...» 1863-ban íródott, bizonyos, hogy nem a Kölesdi harc volt a kölesöznő, hanem a Thaly költeménye.

Állítólagos kuruc balladáink némelyikében az alliteráció feltétlenül gyanús: míg a régi magyar irodalomban ilyesmi csak elvétve s szinte véletlenül akad, ezekben csodálatosan sűrű, öntudatos, sőt keresett. Itt volna az ideje tisztázni az alliteráció szerepét a magyar népköltészetben!

KOMLÓS ALADÁR.

¹ Thaly nem jelöli meg e vers lelőhelyét. Megtalálható Erdélyi János: Népdalok és mondák című gyűjteményében. II. k., 545. dal.

Madách és Hogarth.

Az összefüggés az emberi bűnök torzító művésze és a költő között nem önkényes és nem véletlen. Az alsósztrogovai Madách-kastély nyugati szárnyának szalonjaiban még Madách Aladár idejében is több Hogarth-metszet függött. Bizonyos, hogy már Madách Imre életében is ott függtek a falakon, mert tudjuk, hogy több magyar arisztokrata kastélyában ezek a képek kedvenc tárgyuknál fogva már a XVIII. században nagy népszerűségnek örvendtek. Tárgyuknál fogva részint mulatságul szolgáltak, részint pedagógiai jelentőségüknél fogva nemesítőleg hatottak a nevelésre minden időben nagy súlyt helyező arisztokrata családokra. Különben is a képek rendesen művészi reprodukciók voltak.

Hogarth szarkasztikus torzai az ifjú és a férfi Madáchrá nagy erővel hatottak és erkölcsi érzését öregbítették, cinizmusát kiélesítették. Ez is egyik forrása Luciferéhez és ennek sátáni elrendezéséhez. Lucifer szatirikus élességét kiolvasta a Tékozló fiú, a The Idle Prentice, a Marsique á la mode, a The Industrions' Prentice, továbbá a sok utcai jelenet hatalmas alkotásaiból. Hogarthnak több utcai és vásári képe élénken emlékeztet az Ember Tragédiája tizenegyedik színeben vázolt londoni vásárra. Tudjuk, hogy a szín egyes részletei hasonlítanak Faust egyes jeleneteihez, a húsvét vasárnapi sétához (a város kapui előtt), ahol szintén mesteremberek, diákok, polgárleányok, koldusok elvonulnak előttünk, továbbá az Auerbach pincéjében lefolyó jelenethez, végre a Faust—Margit jelenethez az ékszerekkel stb. Alexander szerint a költő nyilván kereste a hasonlóságot, hogy annál feltűnőbbé tegye a különbséget. Azonban egyes tárgyi jegyek, melyekből Lucifer a «torz» lényegét magyarázza, egyenesen megtalálhatók Hogarth vásári és utcai képein, sőt az egyik vásárképen a Tower kivételével majdnem összes alakjai le vannak rajzolva. Madách sohasem látta Londont, különben nem írhatta volna, hogy a Tower és a Themse közt vásár van, mert a Tower már az ő idejében házak közé szorult vár, melynek déli oldala egészen a Themsére rüg ki. Itt a költői képzelet lendített egyet, hogy a multat a jelennel erősebb kapcsolatba hozza. A Hogarth-féle vásáron megleljük a bábjátékoszt, aki az angolok előtt annyira kedvelt Ádám—Éva históriát bemutatja, megvan a «fürge majom», mely póznán mászkál, van korcsmáros, kéjhölgy, zenész, árús, lányt cirogató ifjú, kártyát vető cigányasszony, életelixirt áruló nyegle, lovagkort földidéző bódé, — egy szóval mindaz, amit Madách egy londoni vásárba elképzelt, más utcai képein még Páris, Helena és a trójai faló története is vásári mulatság.

A figyelmes költő megérezkítve találta mindazt, mit a világ metropolisába behelyezett s színére beszélve hozta Hogarth alakjait. Bizonyos elrendezést tanult a festőművésztől, melybe gondolatait megszólaltathatta. Érdekes volna Hogarth egyéb metszeteiből még a római színre vonatkozó dözsölés egyes részleteit, sőt Péter apostol szerepét is kihámozni. Ámde itt már, ha hatott is Hogarth-tanulmány, akkor az igen sok képek együttes hatása.

MORVAY Győző.

Buda Halálának egyik epizódja.

Ismeretes a negyedik éneknek az a jelenete, mikor a nagy hadgyakorlat befejeztével Etele bemutatja Budának serege ügyességét, készségét:

Egyszer a had s kétszer Buda szaván forga,
(Öcse, mi jelt adjon, sugván neki sorba');
Seregek bomlását szemlélte csodával,
Mellyet maga intéz jeladó jobbával.

És nézni tovább még volna talán kedve,
Ha nem abban hagyta, csúful megjíjedve,
Mikor, vele szemben, megeresztett kantár —
S hegyezett kopjával tör vala egy dandár.

Négy lépésre a had, mint szikla megállott;
De Buda lelkében gyanu felcsillámlott,
S megfutna bizonynal, ha Etel nem tartja,
Maga is ott állván, s mosolyogván rajta.

Arany ifjúságától foglalkozik a görög klasszikusokkal. Már 1845 nyarán Sophokles német fordítását kéri Szilágyi Istvántól. 1846 elején németből fordíttatja egyes részleteit *Philoktetes*-nek, de nagyon vágyik egy görög Sophoklesre s amint mondja: Homert tanulom, *Ilias*-t eszem. Csak classica literatura! Minél több új francia, angol, német s ezekből kompilált magyar beszélt, regényt, színművet olvasok, annál több Homert és Shakespearet hozzá. Az örvény ragad. Szilágyi 1846 szept. 25-ikéről keltezett levelével egész csomó görög könyvet küld: *A trachisi nők*-et, Aristophanes *Plutos*-át, egyes darabokat Platonból és Xenophonból s igéri, hogy majd egész Platont, Xenophont küldi s Thukididest, Herodotost, Plutarchost, Aeschinest, Theokritost, az *Odysseá*-t. Buzdítja az egész Sophokles lefordítására. Arany 1847 január 9-én írja, hogy *A trachisi nők*-et már elolvasta s a fordításához is kedve jött. Olvassa Xenophon «mézes» dialogjait, különösen az *Oikonomikos*-t s a többit. Január 31-én pedig tudatja, hogy *A trachisi nők*-et fordítja s megbeszélget egyet-mást Szilágyival. Kőrösi tanár korában maga is tanított latint. Könyvtára is volt a kollégiumnak. Tanártársai majd mindnyájan foglalkoztak a klasszikusokkal. (Szabó Károly Euripidesből fordított volt.) Új alkalom, új kedv-éledés a görög-római irodalom tanulmányozására. S mint fia írja a hátrahagyott művek bevezetésében, később, a «subjectív szenvedések» idejében, újra ifjúkori tanulmánya s csodálata tárgyához tért vissza, Homeroshoz s aztán végkép meg is maradt a klasszikai világ irodalma mellett. Újra olvasta a görög-római költőket, prózáírókat, Xenophont is. Eljut az egész Aristophanes lefordításáig. Szeretettel foglalkozott mindig a görög-római irodalommal, nemcsak úgy átabotában, hanem elmélyedve, mint maga szokta mondani: studiummal. Nem lehet kétséges, hogy a fent idézett epizód Xenophon hatására került az eposzba. Az *Anabasis*-ban ugyanis (I. 14—18.) Kyrosl felkeresvén Epyaxa, Syennesis kilikiai király felesége, Tyriæumban állapodtak meg. Télyfi Iván fordítása szerint: Mondják, hogy

a kilikiai nő kérte Kyrost, mutatná meg neki hadseregét. Akarván tehát neki ezt megmutatni, görögök és persák fölötti szemlét rendez a mezőn. S meghagyta a görögöknek, hogy hadi szokásuk szerint álljanak csatarendbe s hogy mindegyik hadvezér sorba állítsa a maga embereit. S a jobb szárnyon volt Menon és az övéi, a bal szárnyon Klearchos és emberei, a közepén pedig a többi hadvezérek. Kyros tehát először a nem-görögöket vette szemügyre, kik századonként és csapatonként rendbe állítva vonultak el mellette, azután a görögöket, elvonulva előttük hadiszekéren, a kilikiai nő pedig utiszekéren. S mindnyájuknak volt ércsisakjuk és biborszínű ruházatuk és fényesen kitisztított lábpáncéljuk s pajzsuk. Miután pedig mindnyájok előtt elvonult, megállítván szekerét a csatarend előtt s elküldvén Pigrest, a tolmácsot, a görögök vezéreihöz, megparancsolta, hogy tartsa harckészen fegyvereit s nyomuljon előre az egész csatarend. Ők pedig ezt kihirdették a katonáknak. S miután megszólalt a hadikürt, támadólag tartva fegyvereiket, előnyomulának; erre pedig, amint zajjal mindig gyorsabban előléptek, önkénytelenül rohamfutásnak eredtek a katonák a sátrak ellen; mire nagy félelem támadt a persákban s másokban, s mind a kilikiai nő megfutott kocsijáról, mind a tábori csaplárok, elhagyván áruikat, elfutának. A görögök pedig nevetve jöttek a sátrakhoz. A kilikiai nő látván a sereg fényét és rendét, csodálkozott, Kyros pedig gyönyörködött, miután a persákban a görögök által támasztott félelmet látta.

VERSÉNYI GYÖRGY.